

BADIIY ASARLARDA DIALEKTIZMLARNING QO‘LLANILISHI: TILSHUNOSLIK VA ADABIYOTSHUNOSLIK INTEGRATSIYASI

Sotiboldiyev Dilhayot Qobuljon o‘g‘li

Qo‘qon davlat universiteti

1- kurs magistranti

E-mail: sotiboldiyevdilhayot29@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.23556343>

Annotatsiya: Mazkur maqolada badiiy asarlarda qo‘llaniladigan dialektizmlarning lingvistik, semantik-uslubiy va badiiy-estetik xususiyatlari tilshunoslik hamda adabiyotshunoslik integratsiyasi asosida yoritiladi. Dialektal birliklarning badiiy matn mazmunini boyitish, qahramonlar nutqini individuallashtirish, hududiy koloritni ifodalash, milliy-madaniy qadriyatlarni aks ettirish hamda muallifning individual uslubini namoyon etishdagi vazifalariga e‘tibor qaratiladi. Shuningdek, Fozil Farhod she‘riyati dialektologiyasi masalasi doirasida shoir ijodida uchraydigan dialektal birliklarni aniqlash, ularning leksik-semantik xususiyatlari va poetik vazifalarini o‘rganishning ilmiy ahamiyati asoslanadi. Dialektizmlarni lingvistik mezonlar asosida tasniflash va ularning badiiy matndagi funksional imkoniyatlarini adabiyotshunoslik nuqtayi nazaridan tahlil qilishning o‘zaro bog‘liqligi ochib beriladi. Tadqiqot natijalari badiiy matnning hududiy til xususiyatlarini, poetik ifoda imkoniyatlarini va milliy o‘ziga xosligini chuqurroq anglashga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: dialektizm, dialektal birlik, badiiy matn, badiiy nutq, tilshunoslik, adabiyotshunoslik, fanlararo integratsiya, lingvopoetika, Fozil Farhod she‘riyati, she‘riyat dialektologiyasi, hududiy kolorit, individual uslub, leksik-semantik xususiyat, badiiy-estetik vazifa.

Аннотация. В статье рассматриваются лингвистические, семанτικο-стилистические и художественно-эстетические особенности диалектизмов, используемых в художественных произведениях, на основе интеграции языкознания и литературоведения. Особое внимание уделяется функциям диалектных единиц в обогащении содержания художественного текста, индивидуализации речи персонажей, передаче регионального колорита, отражении национально-культурных ценностей и выражении индивидуального стиля автора. Кроме того, в контексте диалектологии поэзии Фозила Фархода обосновывается научная значимость выявления диалектных единиц в его творчестве, изучения их лексико-семантических особенностей и поэтических функций. Раскрывается взаимосвязь классификации диалектизмов на основе лингвистических критериев и анализа их функциональных возможностей в художественном тексте с позиций литературоведения. Результаты исследования способствуют более глубокому пониманию региональных языковых особенностей художественного текста, возможностей поэтического выражения и национального своеобразия литературы.

Ключевые слова: диалектизм, диалектная единица, художественный текст, художественная речь, языкознание, литературоведение, междисциплинарная интеграция, лингвопоэтика, поэзия Фозила Фархода, диалектология поэзии, региональный колорит,

индивидуальный стиль, лексико-семантические особенности, художественно-эстетическая функция.

Abstract. *This article examines the linguistic, semantic-stylistic, and artistic-aesthetic features of dialectal words used in literary works through the integration of linguistics and literary studies. Particular attention is paid to the functions of dialectal units in enriching literary texts, individualizing characters' speech, conveying regional color, reflecting national and cultural values, and expressing the author's individual style. Furthermore, within the framework of dialectological studies of Fozil Farhod's poetry, the article highlights the scholarly significance of identifying dialectal units in the poet's works and examining their lexical-semantic features and poetic functions. It also explores the relationship between the classification of dialectal expressions according to linguistic criteria and the analysis of their functional potential in literary texts from the perspective of literary studies. The findings contribute to a deeper understanding of regional linguistic features, poetic modes of expression, and the national distinctiveness of literary works.*

Keywords: *dialectal word, dialectal unit, literary text, literary discourse, linguistics, literary studies, interdisciplinary integration, linguopoetics, Fozil Farhod's poetry, dialectology of poetry, regional color, individual style, lexical-semantic features, artistic and aesthetic function*

O‘zbek xalq shevalarini o‘rganish badiiy asarlar tilini to‘liq va keng o‘zlashtirish uchun katta ahamiyatga ega. Yozuvchilar o‘z asarlarini yaratar ekanlar shevalarda mavjud bo‘lgan shakl va atamalardan keng foydalanadilar. Bu esa asar qahramonlari uchun o‘ziga xos xarakter va til yaratish, ularning ichki tabiatini ochib berishda salmoqli va asosiy o‘rin tutadi. Ba’zi vaqtlarda mualliflarning o‘z nutqida ham sheva materiallari uchraydi. [7, 36-37] O‘zbekiston xalq shoiri Usmon Azim mashhur bir she’rini quyidagi talqinda o‘qigan:

Jovmir jovdi moyda-moydalab,
Moyda-moyda bo‘ldi juragim.
Tong otquncha qoyta-qoytalab
Suyasangma deya so‘radim. [2]

Taniqli shoir Eshqobil Shukur nutqida kuzatishimiz mumkin: “Otamning men qo‘llarini hich qachan mnday mlaym bo‘b turg‘anini ko‘rmaganman. Hamisha, hamisha otamning mana shu yerlarida shuncha-shuncha qovariq bo‘lardi... Televizorda e‘lon qlardi. Masalan, falon bir odam vafot etti deb. Shu otam o‘tirgan joyida birdaniga yelkalari bulkullay boshlardi, yig‘lardi. Men aytardimki, kattaroq bo‘g‘animda xuddi menam aqlli bo‘b qog‘anday “Ota nmaga yig‘layapsiz”. Endi meni noshutligimni qarang. U bu tonimasang‘iz, bilmasang‘iz disam, e, bolam, odam o‘ldiku dedilar. Shuni (y)eshitdikku biz dedilar. [1]

Ma’lum bir zaminda yashovchi aholining turmushi, urf odati, mashg‘uloti tabiat manzarasi, yer sathi kabilarni izohlash muallif mahalliy kishilarning nutqi uchun xos bo‘lgan so‘z va iboralardan foydalanmasdan iloji yo‘q. [7, 36-37] Asarning tili shevaga xos so‘zlar bilan go‘zallashadi. Agar yozuvchi bir sheva vakilining nutqini ataylab adabiy tilda yozadigan bo‘lsa, asar qimmatini yo‘qotadi.

Xalq og‘zaki ijodining yetuk namunasi hisoblangan “Alpomish” dostinini adabiy til variantiga solib o‘qisak, asar asarligini yo‘qotadi. “Tilima”, “elina” kabi so‘zlarda “tilimga”, “elinga” so‘zlari ishlatilsa, asarning xalqonaligi buziladi:

Ko‘rar ko‘zim, quloq solgin tilima,
Davron surib yurgin Boysin elinga,
Borib kelding, bolam, qalmoq elina,
Talab qilma dushmanlar mazgilina. [6, 208]

Mahalliy lahja va shevalar xususiyatlarini yaxshi bilgan shoir, dramaturg va yozuvchilar asar qahramonining bilim saviyasi, madaniyat darajasi, uning adabiy tilda yaxshi gaplasha bilishi yoki uni yetarli bilmasligi, qaysi shevada gapirishi, mashg‘uloti kabilar to‘g‘risida uzundan-uzoq tushuntirishlar va izohlar berish yo‘li tasvirlab o‘tirmasdan, shu umumiy xususiyatlarning hammasini bir xususiyat orqali ya‘ni peersonaj tlida qo‘llaniladigan sheva orqali ochib berishi mumkin. [7, 37] Qo‘chqor Norqobil o‘zining “Ko‘zlaringni ko‘rgani keldim” deb nomlangan hikoyasida xorazmlik yigit obrazini asarga kiritadi va obraz jonli chiqishi uchun personaj nutqi xorazm shevasida beriladi:

M: Shu paytgacha yonimda miq etmay ketayotgan, biroq aminmanki, o‘zini beparvolikka solib jamiki gap so‘zlarni jon qulog‘i bilan tinglab o‘tirgan beso‘naqay yigitni tirsagim bilan turtdim. Yigit menga o‘girilib qaradi.

— Novo deysiz?

— Isming nima?

— Odamboy.

— Xorazmdanmisan?

— Hovvo.

— Odamboy, uka. Iltimos, choy damlab kel. Yurtingga mehmonlar borayapti-yu, sen uyqusirab o‘tiribsan...

Odamboy tushmagur ham quvgina ekan, gapi shu bo‘ldi:

— Choy bo‘lsa choy-da. Lekin memonlar kofe ichajakka o‘xshaydi. Yoshulli, men sizni donib duruppan. Siz televizorda chiqasiz. Yozuvchisiz. Lekin memonlar donishmadi. Qisinmang. Moskvaning televizorida chiqsangiz donishar balki... [4]

Iqbol Mirzoning “Bonu” romanida ham xorazm shevasi vakili nutqidan quyidagilar keltiriladi: Xorazm shevasi: M: Hozir ina kasal bo‘bkalasan, keyin sani isha omidila, bitta ko‘na tilfonni dab bina yonib guyavarasan? – deb urisha ketdi. [3, 179]. M: Mang‘layi kara, sani yashulli axsham ishdan aldi, anuv bala sotgan ayal ishi bo‘yinch uni sudga chaqirmishla, “Man neyerdagi odamla uchun sudda tik turadigan kishimanmi?” deb jini korishib, biza bakirdi. Novvoyxonang iyasigayam bizim go‘zimizcha tilpon etib, ungayam uqtirdi. Manimcha, u ishdanam ayrilding, bichara. O‘zim bilan apkitiyin dasam, ikki xana uyda yeti kishi turamiz. Xo‘jayin dim iplas adam, kunda bashimizi saniydi... To‘xta, bir ayol bor adi Dilbar digan, go‘rsang, bama’niga o‘xshiydi, namozxon. Manda rakami bo‘lsa gerak. Bo‘ldi-e, mizillama!” deb telefon tita ketdi. [3, 226– 227]

Dialektizm — umumtilga emas, balki shu umumtilning mahalliy ko‘rinishari bo‘lgan dialektlarga xos hodisa; shunga ko‘ra bular odatda biror dialektning vakillari nutqida ishlatilib,

ko‘pincha boshqa dialektlarning vakillariga, shuningdek adabiy tilga ham xos bo‘lmaydi. [10, 88]

Badiiy adabiyotda shevaga oid fonetik, morfologik va leksik xususiyatlarning aks etishi dialektizm deyiladi. Bunda shevadagi qaysi yarusning aks ettirilishiga qarab dialektizmlar ham fonetik dialektizm, morfologik dialektizm va leksik dialektizm turlariga ega bo‘ladi. [11, 76] Izlanishlarimiz natijasida, Fozil Farhodning asarlarida uchraydigan quyidagi leksik dialektizmlar orqali, ijodkorning dialektizmlardan mahorat bilan foydalana olganini O‘zbek tilining izohli lug‘atiga tayangan holda isbotlashga harakat qilamiz. Leksik dialektizm shevaga oid so‘zlarning badiiy asarlarda qo‘llanishidir. [11, 76]

Fozil Farhod (Jabborov) 1985- yil 26- avgustda Surxondaryo viloyati Qumqo‘rg‘on tumani Arslonboyli mahallasi Bo‘yrabob qishlog‘ida tug‘ilgan. Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy universitetining jurnalistika fakultetida bakalavr bosiqchini 2010- yil, magistr bosqichini 2014- yili tamomlagan. “Maktub”, “Ko‘klam kuyi” nomli nasriy kitoblari chop etilgan. [5, 5]

M: Shunday kunlar boshlanajak damlarda biror ishga qo‘l urgim kelmas: yer ag‘darsam, ketmonning dastasi sinar, bog‘dan xurmo uzsam, **satilning** baldog‘i uzilib tushardi. [Bechoraning chorasi] O‘zbek tilining izohli lug‘atida satil so‘zi - (a. paqir; kovsh) shv. 1 Chelak, paqir. 2 Sirlangan kastyulka. [3- jild, 2020: 459] Hikoyada satil so‘zi sheva so‘zini ifodalagan.

M: Supa ustida kechki ovqat uchun **enam** piyoz to‘g‘rab o‘tirar, singlim o‘choq boshida qozon tagiga o‘tin qalardi. [Bechoraning chorasi]

M: Tegirmonga ukam olib ketar don,
Tandiriga **enam** o‘tin soladi.

Otam pechka yoqar — uyga kirar jon,

Singlim shoxdan xurmo terib oladi. [9, 112] O‘TILda ena so‘zi — shv, ona. [5- jild, 2020: 38]

M: Birozdan so‘ng uni qizi Zarifa uchun olganini, buni ko‘rib u qanchalar xursand bo‘lishini va achom-achom qilib, yuzlaridan **muchchi** olishini o‘ylab shu qadar sevindiki, quvonchi ichiga sig‘madi. [Miqnotis O‘TILda muchchi — shv, o‘pich, bo‘sa. [2- jild, 2020: 657]

M: Yig‘lama, jon singlim, boychechak,
Ro‘molchang ho‘l bo‘ldi ko‘zyoshdan.
Senchalik yig‘lamas kelinchak,

Ulgi ol charog‘on quyoshdan. [9, 109] O‘TILda ulgi, ulgu — shv. kam qo‘ll. o‘rganishga, taqlid qilishga loyiq narsa, ish-faoliyat, harakat; ibrat, o‘rnak, namuna. [4- jild, 2020: 277]

M: U qiz kunda besh mahal
Holimdan xabar olar.
Ukol qilsa, **uchammas**,

Yuragim og‘rib qolar. [9, 84] o‘TILda ucha so‘zi — shv, yelka, yelkaning orqa tomoni. [4- jild, 2020: 306]

M: Ba‘zan qo‘lin yelpana qilib,
Tinglar suvning shovurlarini.

- Barin sarob ekanin bilib,
Qumga bossar **bovurlarini**. [9, 99] O‘TILda bovrur so‘zi – shv. folk. 1 Bag‘ir, jigar; dil, ko‘ngil. [1- jild, 2020: 293]
M: Qulog‘ingiz yaqin tuting, sizginaga aytay sir,
Men xalqimning bolasiman, Vatanimning **uliman!**
Ne desangiz deyavering, endi menga baribir,
Ha, men Vatan maddohiman, O‘zbekiston quliman! [9, 5] O‘TILda ul so‘zi – shv, o‘g‘il. [4- jild, 2020: 276].
M: Tarixni yashirib bo‘lmagay axir,
Hech biri **ko‘kaydan** ketmagay o‘chib.
O‘tmishim - og‘rig‘im bunchalar taxir,
Yuragim qinidan ketyapti ko‘chib. [9, 6] O‘TILda ko‘kay so‘zi – shv, ko‘ngil, dil. [2- jild, 2020: 450]
M: Dada, bugun menam bo‘lganman dada,
Ichimdagi darding bari o‘lganday.
O‘g‘lim dada deydi, qizim der **ada**,
Yo‘qotganlarimning o‘rni to‘lganday. [9, 16] O‘TILda ada – shv, ayn. Ota 1. [1- jild, 2020: 38]
M: Ko‘z oldimda o‘g‘limning fe‘li
Bobosining fe‘liga o‘xshar.
Umr bug‘doy - tuyadi **keli**,
Talqon bo‘lsak, ruhimiz bo‘shar. [9, 19] O‘TILda keli so‘zi – shv, o‘g‘ir. [2- jild, 2020: 345]
O‘g‘ir so‘zining ma‘nosi izohli lug‘atda quyidagicha keladi – o‘rtasida qo‘l bilan tutadigan teshigi bor dasta hamda donni urib tuyish, ezib maydalash uchun ishlatiladigan ichi o‘yiq g‘o‘ladan iborat ro‘zg‘or buyumi; keli. [5- jild, 2020: 193]
M: Hayotning o‘ziyam urchiqqa **mengzar**,
Chig‘irday alamar, to‘xtamaydi hech.
Birov shon orttirar, kimdir tanga-zar,
Allakimlar baxtga kech qoladi, kech. [9, 30] O‘TILda mengzamoq so‘zi – shv, o‘xshamoq, o‘xshatmoq. [2- jild, 2020: 579]
M: Bir kun daraxt shoxidan
Yiqilib, sindi qo‘lim.
Tez yordam **moshinida**
Shaharga tushdi yo‘lim. [9, 84] O‘TILda moshin so‘zi – shv, mashina. [2- jild, 2020: 619]
Badiiy adabiyot tili xalq (millat) tili boyliklarining qayta ishlangan ko‘rinishidir. Shu jarayonda badiiy so‘z ustalarining voqea yoki qahramon sarguzashtlari o‘tadigan shevaga murojaat

qilishlari e’tirof etib kelinadi. Adabiyotda mahalliy kolorit degan tushuncha bor. Bu esa adiblarga mahalliy kechinmalarni ifodalashda sheva xususiyatlaridan keng foydalanishga imkoniyat beradi. [11, 76] Xulosa o‘rnida aytish mumkinki, yozuvchi va shoirlar o‘z asarlarida dialektizm namunalaridan foydalanish orqali nafaqat ma’lum bir hududga mansub sheva vakilini ko‘rsatib berishga harakat qiladi, balki asarning xalqonaligini ta’minlab beradi, bu uchun ham dialektizmlar muhim hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Eshqobil Shukur. Uyga qaytib. Madaniyat va ma’rifat telekanali. 25.05.2025. 13:22
2. <https://t.me/AsanovEldar>
3. Iqbol Mirzo “Bonu” Sharq nashriyot–matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati Toshkent – 2020.
4. Qo‘chqor Norqobil. Ko‘zlaringni ko‘rgani keldim. Hikoya. <https://www.ziyouz.com>
5. Ziyouz.uz/ozbek nasri/fozil-jabborov.
6. Алпомиш. Ўзбек халқ қаҳрамонлик достони. «Шарқ» нашриёт-матбаа концерни Бosh тахририяти Тошкент —1998.
7. Ражабов Назар. Ўзбек шевашунослиги педагогика институтлариинг ўзбек тили ва адабиёти университетларнинг филология факультетлари талабалари учун дарслик. Тошкент “Ўқитувчи” 1996.
8. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. – Тошкент: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, I, II, III, IV, V жилдлар. 2020.
9. Фозил Фарҳод. Автопортрет. Шеърлар. – Тошкент, 2024.
10. Rahmatullayev Shavkat. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. Darslik. – Toshkent : “Universitet” 2006.
11. Ashirboyev Samixon. O‘zbek dialektologiyasi. Darslik. – Toshkent: “Navro‘z” nashriyoti, 2016.